

BALOGH LÁSZLÓ

ÚJ KÖNYV A „KETTŐS HONFOGLALÁSRÓL” (MEGJEGYZÉSEK EGY A MAGYARSÁG KORAI TÖRTÉNETÉT TÁRGYALÓ MŰ MARGÓJÁRA*)

Király Péter a magyarság korai történetének szláv forrásaival kapcsolatban számos fontos publikációt tett már közzé. Ezek közül is kiemelendők a *Cirill*, a *Metód*¹- és a *Naum-legendával*² valamint a *Csoda egy bolgárral* című forrással³ foglalkozó munkái, valamint a szláv–magyar érintkezéssel kapcsolatos több hasznos és gondolatébresztő publikációja.⁴ Így nagy örömmel és várakozással vettem kézbe a szerző új kötetét⁵ azt remélve, hogy abból, legfőképpen a szláv források oldaláról megközelítve, mértékadó képet kaphatok a magyarság korai történetéről.

A szerző könyve két részből áll. Az elsőben a *honfoglalás* és a *kalandozások* kifejezések pöntatlan voltára hívja fel a figyelmet szokatlanul hosszan tárgyalva a kérdést.⁶ Annyit ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a két fogalomhoz

* A cikk az MTA–SZTE Turkológiai Kutatócsoportjának műhelyében készült.

¹ Király Péter: *A magyarok említése a Konstantín- és a Metód-legendában*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 141. Budapest, 1974.; Király Péter: A Konstantín- és a Metód-legenda magyar részletei. In: *A honfoglaláskor írott forrásai*. Szerk.: Kovács László–Veszprémy László. A honfoglalásról sok szemmel 2. Budapest, 1996, 113–118.

² Király Péter: A Naum-életírás a magyarokról. *Századok*, 110 (1976) 842–852.

³ Király Péter: Óbolgár forrás a 894–896. évi magyar–bolgár háborúról. *Századok*, 111 (1977) 320–328.

⁴ Király Péter: Magyar–szláv kapcsolatok a honfoglalásig a szláv írott források tükrében. *Magyar Tudomány*, Úf. 25 (1980) 357–362.; Király Péter: Levedia–Etelköz a szlavisztikai irodalom tükrében. *Magyar Nyelv*, 80 (1984) 431–439.

⁵ Király Péter: *A honfoglalás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve*. Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 10. Nyíregyháza, 2006.

⁶ Vö. Király Péter: Gondolatok a kalandozásokról. *Magyar Nyelv*, 96 (2000) 181–183.

kapcsolódó romantikus történelem felfogást – amelyet Király is bírál – ma már elismert kutató nem vallja.⁷

A könyv második részében a szerző a magyarság korai történetének egy valóban új – bár nem előzmények nélküli – interpretációját nyújtja.⁸ Aligha tévedünk, ha úgy véljük, hogy a mű ezen része lesz az, amely az olvasók számára valóban „novum”-mal fog szolgálni. A magyar kutatók közül többen – így például László Gyula, Csallány Dezső vagy például Makkay János – felvetették már azt a lehetőséget, hogy az 5–7. században megtelepedhettek a magyarság egyes csoportjai a Kárpát-medencében.⁹ Mindeddig azonban ezen elméleteket nem sikerült meggyőzően bizonyítani.¹⁰ Munkájában Király Péter arra tett kísérletet, – imponáló mennyiségű írott forrás bevonásával –, hogy igazolja: a magyarság már 561/562-ben megjelent a Kárpát-medencében, majd 590-ben meg is telepedett ott (214). Ez a nagy horderejű vélemény és a citált források mennyisége megkívánja, hogy bővebben foglalkozzunk az elmélettel. A továbbiakban a Király által a 9. század vége előttre vonatkoztatott – magyarsággal kapcsolatos – hírek egy

⁷ A magyar kalandozások megítélésére: Bálint Csanád: A kalandozások néhány kérdése. In: *Nomád társadalmak és államalakulatok*. Szerk.: Tőkei Ferenc Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 18. Budapest, 1983, 349–364.; Font Márta: A magyar kalandozások és a kelet-európai viking terjeszkedés. In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Szerk.: Felföldi Szabolcs–Sinkovics Balázs. Magyar Őstörténeti Könyvtár 15. Budapest, 2001, 97–105.

⁸ Ennek a résznek számos fejezete már korábban napvilágot látott: Király Péter: A magyarok népeve a történeti forrásokban és a szomszédos népek névhasználatában. *Életünk*, 1997/1, 94–127.

⁹ Csallány Dezső: Az avar törzsszervezet. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*, 8-9 (1965–1966) 35–56.; László Gyula: A „kettős honfoglalás”-ról. *Archaeológiai Értesítő*, 97 (1970) 161–190.; László Gyula: *A honfoglalókról*. Budapest, 1974², 66–76.; László Gyula: Kérdések és feltevések a magyar honfoglalásról. *Valóság*, (1970) 48–64.; László Gyula: *A „kettős honfoglalás”*. Budapest, 1978.; Makkay János: *A magyarság keletkezése*. Budapest, 1993.; Makkay János: *Indul a magyar Attila földjére*. Budapest, 1996. stb.

¹⁰ Vö. Madaras László: A kettős honfoglalás elméletének néhány településtörténeti problémája. *Acta Junennum. Sectio Historica*, 8 (1975) 32–57.; Kristó Gyula: A „kettős honfoglalás” elméletéről. *História*, 5 (1983) 1. szám 26–27.; Kristó Gyula: Nyelv és etnikum. A „kettős honfoglalás” elméleti alapjaihoz. In: *Szegedi Bölcsész-műhely '82*. Szerk.: Róna-Tas András. Szeged, 1983, 177–190.

jelentős részének igyekszünk valós forrásértékét megvilágítani, s azt összevetni az általa adott interpretációkkal. Hogy az olvasó számára megkönnyítsük a téma nyomkövetését, igyekeztünk – ahol csak lehetett – a Király által javasolt értelmezéseket követve kronológikus rendben haladni.¹¹

A szerző idézi az *Auctarium Neuburgense* egy helyét az alábbi módon: „477. Feljegyzés (arról, hogy) akiket most Turcos/türköknek nevezünk, (azokat) régen Huni/hunoknak mondták, akik elsőben a Caspi/Kaszpi-Kaputól jöttek el. (Ők) valóban a Nyugati huni/hunok, akiket Ungaros/ungarusok/magyaroknak és Avaros/avaroknak mondunk.”(146) Mivel a türkök 552-ben jutottak önálló politikai szerephez Belső-Ázsiában,¹² a kommentárban szereplő „a 477. év szerepeltetése téves lehet” (146) megjegyzésből a „lehet” szó értelemszerűen tör-lendő. A legfőbb probléma azonban forrásunkkal kapcsolatban az, hogy a 477-es szám nem évszám, hanem a forrás kritikai kiadásának oldalszáma.¹³ A forrás voltaképpen egy olyan 12. századi kézírata Freisingi Ottó *Chronica* című munká-

¹¹ A könyv mundanivalójának nyomkövetését egyébként nagyban nehezíti, hogy Király más szerzőktől rendkívül nagy terjedelemben idéz szó szerint, de az esetek elsőprő többségében idézőjelek nélkül. Az így összeálló szövegben pedig a hivatkozások visszakeresése a koránt sem szokványos bibliográfiai és hivatkozási rendszerben nem könnyű.

¹² Vásáry István: *A régi Belső-Ázsia története*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 19. Budapest, 2003. 2. átdolgozott kiadás, 63–66.

¹³ Ottonis Episcopi Frisingensis *Chronica sive Historia de duabus civitatibus*. In: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi*. Ed.: A. Hofmeister. Hannoverae et Lipsiae, 1912, (a továbbiakban Freisingi Ottó) 233.; *Auctarium Neuburgense*. In: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi*. Ed.: A. Hofmeister. Hannoverae et Lipsiae, 1912, (a továbbiakban *Auctarium Neuburgense*) 477. A forrásrészlet értelmezésére lásd: Moravcsik Gyula: Muagerisz király. *Magyar Nyelv*, 23 (1927) 259–271.; Moravcsik Gyula: A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. I. Szerk.: Serédi Jusztinián. Budapest, 1938, 189–195.; Moravcsik, Gyula: *Byzantinoturcica*. II. Zweite durchgearbeitete Auflage Berlin, 1958, 192–193.; Obolensky, Dimitri: *A Bizánci Nemzetközösség*. *Varia Byzantina* 3. Budapest, 1999, 83. vö. Czeglédy Károly: A magyar népnév legrégebbi előfordulásai a forrásokban. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Szerk.: Bárczi Géza–Benkő Loránd. Budapest, 1956, 268–270, 272–273.; Ligeti Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest, 1986, 158–159.

jának, amelybe a 13. században olvasói jegyzetek kerültek.¹⁴ Az idézett passzus is egy 6. századi hírhez írott ilyen bejegyzés. Természetesen a 13. századi szerző azon vélekedése, hogy a hunok, az avarok és a magyarok tulajdonképpen egyazon nép, egy minden valós alapot nélkülöző eredetteória, amelyhez hasonló példák szép számmal idézhetők még a középkori auktoroktól.¹⁵

A szerző Viterbói Gottfried *Pantheon* című munkájából az alábbi szövegrészt idézi a magyarság 6. századi kárpát-medencei megjelenésének az alátámasztására: „561/562. ... Ama fiatalabb [II.] Theodosius császár idejében a Guisogothi, azaz az Australes Gothi/déli gótok, Gallia-ban laktak, az Ostrogothi, azaz az Australes Gothi/déli gótok, akikből az Avarok/avarok, azaz Ungari Pannonii/a pannóniai Ungarusok/magyarok, és Longobardi/longobardok származtak, átkeltek a Danubium/Duna folyón” (146).¹⁶ Ebben a passzusban a 12. század végén élt nyugati történetíró – természetesen teljesen ahistorikus módon – valamiféle genetikus kapcsolatot tételez fel az osztrigótok germán nyelvű népe és az avarok, valamint a magyarság között. Ez azonban nem történelmi tény visszatükröződése, hanem csak egy a – lakóhely azonosságán alapuló – középkori fantáziaszülte eredetteóriák közül.¹⁷ Sajnos Királynak nem tűnt fel, hogy II. Theodosius (408–450) uralkodása és a forrásrészlet általa vallott 561/562-re való datálása nem egyeztethető össze. Valójában a passzus – egy korábbi forrás hírére átvéve, amelyben a magyarok még nem szerepeltek – a

¹⁴ Auctarium Neuburgense 470–470.

¹⁵ Hóman Bálint: *A magyar hún-hagyomány és a hún-monda*. Budapest, 1925.; Györffy György: *Kronikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések–új válaszok*. Budapest, 1993, 126–146.; Kristó Gyula: Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In: Kristó Gyula *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, 1983, 313–329, 551–556.

¹⁶ Gotefridi Viterbiensis Pantheon. in: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores XXII*, Ed.: Pertz, Georgius Henricus. Hannoverae, 1872 [repr. 1976], (a továbbiakban Viterbói Gottfried) 186.

¹⁷ Györffy: *Kronikáink*, 131–132. vö. A kiadó megjegyzi: „*Populorum antiquorum nomina ad suorum temporum rationem adaptare studens, non raro a vero aberravit.*” Viterbói Gottfried 8.

Római Birodalmat II. Theodosius császár idején elérő germán népvándorlási hullámról ad hírt.¹⁸ Természetesen a forrás nem azt állítja, hogy a langobardok, az avarok vagy a magyarok az 5. század történelmi szereplői voltak, csak annyit mond – nyilvánvalóan tévesen –, hogy az utóbbi népek az osztrogótoktól „származtak”.¹⁹

A szerző a továbbiakban Viterbói Gottfried ugyanezen művéből az alábbi hírt idézi az előzőleg említett véleménye igazolására: „561/562. Ugyanabban az időben az Avarok/avarok, akik Huni/hunok avagy Ungari/Ungarusok/magyarok, értesülvén Glothar frank király haláláról, fia Sigibert ellen hadat indítottak” (146 vö. 160). Ezt a szövegrészt a 12. században élt Viterbói Gottfried a 8. századi Paulus Diaconus *Historia Langobardorum* című művéből vette át, amely Sigibertnek az avarokkal folytatott harcáról tesz említést. A két forrás közötti eltérés pusztán csak annyi, hogy a kései szerző az avar nevet értelmezve az előtte lévő szövegbe a magyar népvévet beillesztette.²⁰ A forrás tehát eredetileg nem a magyarok pannóniai megjelenésének állított emléket, hanem a kárpát-medencei avarság egyik frankok elleni hadjáratának.²¹

A szerző a *De SS. Leontio et Carpophoro martyribus*-ra való hivatkozással említi az észak-itáliai vicentiai kolostor magyarok általi felgyújtását, amihez hozzáfűzi, hogy arra vagy a 3. században (150)²² vagy 568 után kerülhetett sor (147,

¹⁸ Freisingi Ottó 215. vö. Viterbói Gottfried 186.

¹⁹ Vö. Györffy: *Kronikáink*, 132.

²⁰ Pauli historia Langobardorum. Ed.: L. Bethmann–G. Waitz. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec VI–IX*. Hannoverae, 1878, (a továbbiakban Paulus diaconus) 79.; Viterbói Gottfried 214. Vö. *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk.: Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995, (a továbbiakban HKÍF) 220–221.

²¹ Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Társ szerző: Farkas Csaba. Munkatársak: Borsos Márta–Csillik Éva–Makk Ferenc–Olajos Teréz. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998, 25–26.

²² Talán egy ilyen datálás lebeghetett a szerző szeme előtt amikor ezt írta: „Szt Leontius és Szt. Carporus ... szerzetesek Diocletianus római császár (Kr.u. 284–305) idejében, a

150–151, 167). A kolostort ért súlyos csapás időpontját azonban ismerjük. Az észak-itáliai Vicentia kolostorát a magyarok 899-ben (és talán a következő években is) dúlták fel.²³

A szerző hivatkozott a *Civitas (Aemona) ab Ungaris destructa* című forrásra, amely szerint: „590: Patricius episcopus Aemonienis. Civitas ab Ungaris destructa. Sedes ad Citta Nuova translata” (147). Király úgy vélte, hogy az „590. évi aemonai adat a magyarok kárpát-medencei megtelepedése bizonyítékaként értékelendő” (149). Bár a szerző megnézte Szádeczky-Kardoss kiváló kézikönyvében, hogy nem ad-e valamiféle magyarázatot az adat értelmezéséhez, de annak mutatójában az Emona adatra nem lelt (149). Nyilván ez abból adódott, hogy a szerző a monográfiának rossz mutatóját használta. Szádeczky-Kardoss munkájában természetesen szerepel az avarok és szláv segédcsapataik Illyricum elleni 591–592. évi támadása, amely következtében több püspökség megszűnt, így az emonai is.²⁴ Az igazi probléma azonban az, hogy az idézett latin szöveg nem egy 6. századi forrás (148), hanem egy 19. századi kutatónak, Bethmannak Paulus Diaconus egy híréhez latin nyelven írott lábjegyzete.²⁵ A félreértés onnan ered, hogy Sasinek Paulus Diaconus munkájából az évszámot, míg a lábjegyzetből a támadókat emelte át, és így jött létre egy „forrás” a magyaroknak Emona elleni 6. század végi támadásáról.

Venetia/Velence-től nem messze fekvő Vincentia/Vicenza város híres monostorában éltek, de az Ungri/ungarusok/magyarok a várost felperzselték és állandó betörésekkel támadták; mártír halált haltak, majd földi maradványaikat Rómába szállították” (150).

²³ Gombos F. Albin: *A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása (898–904)*. Budapest, 1928, 39–40, 49–51, 68.

²⁴ Szádeczky-Kardoss: *Az avar történelem forrásai*, 78. vö. 238.

²⁵ „[Patricius episcopus] Aemoniensis, quae sedes, ab Ungaris postea destructa, transiit ad Citta Nuova. BE[thmann].” (Paulus diaconus 132. 6. jz.) vö. „Patricius episcopus Aemoniensis. Civitas ab Ungaris destructa. Sedes ad Citta Nuova translata.” (Sasinek, Fr. V.: Felelet Márki Sándor válaszára. *Századok*, 39 (1905) 378. 1. jz.), „[Patricius püspök] A Felső-Száva balpartján fekvő Emonából, a melyet később a magyarok elpusztítottak.” (Paulus diaconus *A langobardok története (Historia langobardorum)*. Ford.: Gombos F. Albin. Középkori krónikások 1. Brassó, 1901, 147. 7. jz.)

A szerző az *Annalista Saxo* alábbi bejegyzését is idézi a magyarság kárpát-medencei 6. századi megtelepedésének igazolására: „a magyarok 590. (évi) betö-rései a déli és nyugati népek elpusztítására feléledtek, akiknek szerencsétlen se-gítségével Arnolfus a hatalmat birtokolta, minekutána elpusztította a hatalmas védősáncot Pannóniában, amellyel Nagy Károly őket körülzárta.”(150) Ezzel a passzussal ismét csak az a probléma, hogy a Király által évszámnak vélt szám oldalszámnak bizonyul, ha a szöveg kritikai kiadását kézbe vesszük.²⁶ A 901. év alatt található passzus – amely eddig sem volt ismeretlen a kutatók előtt – a ma-gyarság 9. század végi kárpát-medencei megtelepedéséről számol be.²⁷

Ha a szerző azon véleménye, hogy „Az arab [értsd: muszlim] források a Fekete-tenger feletti térségekben megtelepedett magyaroknak még a kirajzásuk előtti életükről adnak tájékoztatást” (117), úgy értelmezendő, hogy a magyarság 6. századi kárpát-medencei megtelepedése előttre vonatkoznának a muszlim források híradásai, azzal aligha lehet egyetérteni.

A szerző a *Povest' vremennyh let* (PVL) datálatlan részének egy passzusára is hivatkozott, mint amely azt igazolja, hogy a magyarság – amely ez időben az avarok uralma alatt élt – valószínűleg 626-ban Hérakleios bizánci császár szövetségeseiként harcot folytatott a Szaszanida Perzsiával (125-127). A forrásnak ezen interpretációja azonban bizonyosan téves. A PVL ezen híre egy bizánci szerző, Geórgios Monachos krónikájának szláv fordításából származik. Ennek előképe, a bizánci szöveg szintén rendelkezésünkre áll. E szövegek között az egyedüli eltérés az – mint erre már több kutató rámutatott –, hogy a szláv fordító a bi-

²⁶ *Annales Saxo*. Ed.: G. Waitz–P. Kilon. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores VI*. Hannoverae, 1844 (repr. 1980), 590.

²⁷ A barbár népeket a civilizált világtól távoltartó „sáncok”-ra lásd: Krausz Sámuel: Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. *Ethnographia*, 9 (1898) 348–353.; Eckhardt Sándor: Attila a mondában. In: *Attila és hunjai*. Szerk.: Németh Gyula Budapest, 1940, 144–145.; Czeglédy Károly: A szír Nagy Sándor-legenda. *MTA I. Osztálya Közleményei*, 13 (1958) 3–20. Vö. HKÍF 220–221.

zánci forrásban szereplő *tourkoi* ('belső-ázsiai türk') népvét egyszerűen saját kora névhasználatának (gör. *tourkoi* 'magyar') megfelelően lefordította (ószl. *ungri* 'magyar'). Geórgios Monachos a türkökre vonatkozó híret Niképhoros pátriárka *Breviárium*ából vette, ahol részletes leírást kapunk a Nyugati-Türk Kaganátus és a Bizánci Birodalom között létrejövő megegyezésről, amelynek értelmében a türkök, illetve a fennhatóságuk alatt élő kazárok csatlakoztak a perzsák ellen harcoló bizánci haderőhöz. A PVL passzusa tehát teljes biztonsággal állíthatjuk, nem a magyarságra vonatkozik, hanem a belső-ázsiai türk birodalom nyugati felét uraló Nyugati-Türk Kaganátusra.²⁸

A szerző úgy véli, hogy Paulus Diaconus *Historia Langobardorum* című művében „a VI. könyv után” megtalálható Liutprand langobard király (713-744) sírfelirata, amely szerint az uralkodó békeességben élt az *ungarusokkal* (*Ungarus, a solo hoc adiutus Francus et omnes Vicini grata degebant pace per omnes*), akik alatt a magyarságot kell érteni (152). A sírfelirat valóban Paulus Diaconus művének VI. könyve után található, csak nem a főszövegben, hanem a kritikai kiadás lábjegyzetében.²⁹ Tekintettel arra, hogy Paulus Diaconus – a langobard uralkodó kortársa – a királynak az avarokkal (és nem a magyarokkal) fenntartott békés viszonyáról emlékezik meg (...*maxima semper cura Francorum Avarumque pacem custodiens.*),³⁰ aligha gondolhatunk másra, minthogy a kései auktor aki a sírfeliratot elkészítette, forrásának névhasználatán saját korának megfelelően változtatott.³¹

²⁸ Balogh László: Hérakleios *ugri* szövetségesei. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 119 (2004) 3–9.

²⁹ Paulus diaconus 187. 1. jz.; Mátyás Flórián: *Egy bonfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban és I. Endre, Kálmán királyaink halála évéről*. Budapest, 1898, 20.

³⁰ Paulus diaconus 187.

³¹ Ilyen „modernizálásra” lásd: Mátyás: *Egy bonfoglalás előtti magyar hadjáratról* 20; Olajos Teréz: Adalék a (h)ung(a)ri(i) népnév és a késői avarokori etnikum történetéhez. *Antik Tanulmányok*, 16 (1969) 89–90; Hogy a kései auktor valamilyen az Avar Kaganátus etnikai viszonyaira vonatkozó hírmorzsa vezetne volna a névcseré során (Szádeczky-Kardoss: *Az avar történelem forrásai*, 266.), az roppant valószínűtlen.

Viterbói Gottfried a *Pantheon* című művében megemlíti, hogy Pippin frank uralkodó elvette az *Ungariából* jött Bert(rad)át, Hérakleios bizánci császár (610–641) unokáját. Király úgy vélte, hogy ez a forráshely a 740-es évekbeli kárpát-medencei magyarságra utal (152). A valóság azonban az, hogy Pippin felesége Heribert laoni gróf leánya volt,³² és egyszerű kronológiai megfontolásokból is bajosan lehetett volna unokája a száz évvel korábban elhunyt bizánci uralkodónak.³³

Király megemlítette, hogy a *Vita s. Emmerami episcopi martyris auctore Meginfredo praeposito Magdeburgensi* szerint – a valószínűleg a 8. században élt – Szent Emmerám meg kívánta téríteni az avarokat, „akiket másképp hunoknak és magyaroknak neveznek” (151). A Szent Emmerám ezen tervéről beszámoló kortárs forrás azonban csak avarokat említ mint megtérítendő népet, így aligha véletlen, hogy e kései forrás Szádeczky-Kardossnak az avar történelem forrásait közreadó kiváló kézikönyvében az önálló forrásértékkel nem bíró művek között kerül csak említésre.³⁴

Az avarok ringjével – vezéri szállásával – kapcsolatban a szerző megjegyzi, hogy Szent Adalbert prágai püspök „szerint 9 ilyen gyűrű vette körül az avarok földjét”(179–180). Ez azonban téves interpretáció. Notker Balbulus Szent Gallen-i szerzetes Nagy Károly fiának, Pippin itáliai királynak a 796. évi avarok elleni hadjáratával kapcsolatban ugyan valóban hivatkozik egy Adalbert nevű személyre, aki öregemberként számol be a hadieseményekről, amelyeknek

³² Hlawitschka, E.: Bertrada. In: *Lexikon des Mittelalters*. I. München–Zürich, 1980–, 2038.

³³ Vö. Szádeczky-Kardoss: *Az avar történelem forrásai*, 260.; Gombos F. Albin: Szent István a középkori külföldi történetírásban. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. III. Szerk.: Serédi Jusztinián. Budapest, 1938, 292.

³⁴ Szádeczky-Kardoss: *Az avar történelem forrásai*, 264.

magya is részese volt³⁵, de ő nem azonos a 955/6-ban született prágai püspökkel.³⁶

A szerző – Sasinek egy cikke alapján – hivatkozott egy Paulinus aquileiai pátriárkát ábrázoló – Cividale közelében lévő Pantaleon egyházban található – falkép feliratára, amely szerint Paulinus megáldotta a magyarok (*hungarus*) ellen harcba induló friauliakat (166). A felirat azonban – mint arra már Márki rámutatott – Paulinusnak az avarok (és nem a *hungarusok*) ellen induló harcosokra adott áldását örökítette meg.³⁷ A 8. század végén Nagy Károly több hadjáratban térdre kényszerítette az Avar Kaganátust. Ezen hadieseményeknek fontos szereplője volt Friaul határgrófja, Erich (Heiricus), Paulinus pátriárka jóbarátja, aki csapatai révén, és személyesen vezetve azokat tevékenyen részt vett a harcokban. Paulinus pedig 796-ban – valószínűleg Pippin itáliai király és Erich friauli őrgrof csapatainak védelme alatt – személyesen is részt vett azon a frank–avar határon tartott tanácskozáson, amelynek célja az avarok megkeresztelésének és a felettük való egyházi fennhatóság területi elhatárolásának a kérdése volt.³⁸ A továbbiakban annak az eldöntése, hogy a templomban talált felirat a 791-es vagy a 796-os támadás során a csapatoknak adott pátriárkai áldást örökítette-e meg, a magyarság korai történelme szempontjából jelentőséggel nem bír.³⁹

A szerző a 12. századi bizánci történetíróra, Jóannés Zónarasra való hivatkozással az alábbi megjegyzést teszi: „Mínthogy a türkök, vagyis ungrosok a trák vidéket pusztították, Nikephoros császár (802-811) levelet írt a bolgárok fejedelmének [Krum bolgár kán 803–814], hogy ne engedje meg nekik, hogy a

³⁵ Szádeczky-Kardoss: *Az avar történelem forrásai*, 290-291.

³⁶ Érszegi Géza: Adalbert, szent. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Budapest, 1994, 28–29.

³⁷ Márki Sándor: Szent Paulinus és az avarok. *Századok*, 38 (1904) 921. vö. Veszprémy László: Mint békák a mocsárban. Püspökök gyűlése a Duna mellett 796-ban. *Aetas*, 19 (2004/2.) 55.

³⁸ Szádeczky-Kardoss: *Az avar történelem forrásai*, 289–296.; Veszprémy: *Mint békák a mocsárban*.

³⁹ Vö. Szádeczky-Kardoss: *Az avar történelem forrásai*, 297.; Márki: *Szent Paulinus*, 922–923.

Dunán átkeljenek és a rómaiak területét pusztítsák.”(120) Ez nyilván csak valami félreértés. A forrásban szereplő császár Niképhoros Phokas (963–969) és nem a százötven évvel korábban élt névrokona. A bolgár uralkodó, akit Jóannés Skylitzés – akitől e passzust Jóannés Zónaras átvette – név szerint is megnevezett⁴⁰ nem Krum, hanem a több a mint száz évvel később élt utóda, Peter cár (927–969).

A 811. év során I. Niképhoros bizánci császár támadást indított a bolgárok ellen. A kezdeti sikerek után azonban a támadók a bolgárok és segédcsapataik csapdájába estek, és nagyrészüik – köztük a császár is – elesett a küzdelemben.⁴¹ Bár egy kortárs bizánci forrás Krum segítőiként – a szlávok mellett – avarokat említ, Király 12–13. századi bolgár források alapján azt feltételezi, hogy Krum segítői voltaképpen nem avarok, hanem magyarok voltak. Ez az elmélet alapvetően három pilléren nyugszik: 1. A frankok és a bolgárok vereséget mértek az avarokra, és „nyilvánvaló, hogy Krum nem az egykori megvert ellenséggel akart szövetkezni” (132), 2. Mivel a „források szerint az I. Nikéforos és Krum seregei közti harc mindössze hat napig tartott, s mivel az avarok 811-ben »elég messze« lakoztak észak-nyugat felé a bizánci–bolgár határoktól, ezért a messze tartozkodó avarok nem jöhettek számításba”, és az is kérdéses, hogy „a támadás időpontjáról ... értesültek-e”(132, 135), 3. A bolgár forrás – a bizánciakkal szemben – hitelesen örökítette meg a népneveket, így tehát magyarok és nem avarok vettek részt a harcokban.⁴²

Úgy véljük azonban, ezen megállapítások nem állják meg a helyüket. Azt több forrás egybehangzó adatai alapján tudjuk, hogy az avarság a 8. század vé-

⁴⁰ Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1988², 86, 98, 100.

⁴¹ Az eseményre lásd: Treadgold, Warren: *The Byzantine Revival 780–842*. Stanford, 1988, 168–174.

⁴² Vö. Király Péter: *A magyarok említése a 811. évi események óbolgár leírásában*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 148. Budapest, 1977.; Király: *A magyarok népneve*, 104–105, 118.

gén illetve a 9. század elején, bár súlyos vereséget szenvedett a frankoktól és a bolgároktól, mint etnikum nem semmisült meg. A Kárpát-medencében és annak szomszédságában frank, bolgár, horvát fennhatóság alatt a 9–10. században még mindig felbukkannak a forrásokban. Sőt az egykori államuk északkeleti részén a 9. század végén is éltek – a környezetükben lévő hatalmaktól független – csoportjaik.⁴³ 811-ben valószínűleg közülük fogadott zsoldjába Krum harcosokat, akik éppúgy jelentékeny katonai erőt jelentettek, mint a 814-ben Krum seregében Konstantinápoly ostromára induló avar segédcsapatok.⁴⁴ Az a nézet tehát, hogy a megvert avarok nem voltak képesek csapatokat adni, illetve, hogy Krum nem vette volna igénybe ezeket, ellentmond a kortárs források egybehangzó megállapításainak.

Azt Theophanés Confessor munkájából tudjuk, hogy I. Niképoros bizánci császár már májusban – jóval azelőtt, hogy július 20-án átlépte volna csapataival a bolgár–bizánci határt – elindult Konstantinápolyból a bolgárok elleni hadjáratra.⁴⁵ A Markellainál táborozó császárnak Krum békeajánlatot tett,

⁴³ Váczy Péter: A frank háború és az avar nép. *Századok*, 107 (1974) 1041–1061.; Szádeczky-Kardoss Samu: A Kárpát-medence IX. századi történetének néhány forrásáról. In: *Szegedi Bölcsész-műhely '82*. Szerk.: Róna-Tas András. Szeged, 1983, 194–200, 207–208.; Szádeczky-Kardoss Samu: Még egyszer Regino és a korabeli magyarság. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged, 1993, 231–233.; Szóke Béla Miklós: Plaga Orientalis (A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban). In: *Honfoglaló őseink*. Szerk.: Veszprémy László. Budapest, 1996, 25–29, 32–33, 43.; Olajos Teréz: A 9. századi avar történelemre vonatkozó görög források. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk.: Kovács László–Veszprémy László. Budapest, 1996, 91–103.; Nótári Tamás: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. *Aetas*, 2000/3. 99.; Olajos Teréz: *A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 16. Szeged, 2001, 13–117.; Olajos Teréz: Az avar továbbélés kérdéséről. A 9. századi avar történelem görög és latin nyelvű forrásai. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk.: Erdei Gyöngyi–Nagy Balázs Budapest, 2004, 111–118.

⁴⁴ Olajos: *A IX. századi avar történelem*, 62–69. vö. G. Tóth Ilona: A *Chronicon Laurissense breve* 814. évi bejegyzésének értelmezéséhez. *Antik Tanulmányok*, 24 (1977) 41–44.

⁴⁵ *The Chronicle of Theophanes Confessor*. Translated with Introduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott. Oxford, 1997, 672.

amit azonban ő visszautasított.⁴⁶ A hadjárat megindulta előtt pedig a császár egyik bizalmasa 100 font arannyal átszökött a bolgárokhoz.⁴⁷ Az alábbi tények alapján tehát teljességgel alaptalan a feltételezés, hogy a bolgár monarcha csak a bizánci támadás napján értesült volna a császári udvar terveiről. Éppen ellenkezőleg. Krumnak – akárcsak I. Niképhorosznak – hónapok álltak a rendelkezésére ahhoz, hogy csapatait összegyűjtse.⁴⁸ Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a steppei népek hadászataiban a kémkedésnek nagy jelentősége volt.⁴⁹ Így azt feltételezni, hogy több tízezer bizánci katona felvonulása a Balkánon Krum számára észrevétlen maradt vagy, hogy annak okát a bizánci támadás napjáig nem látta volna át, teljességgel életszerűtlen feltételezés. Egyelőre tehát semmi okunk sincs, hogy a kortárs bizánci forrás részletes beszámolójával szemben a kései bolgár források rövidke hírének adjunk hitelt.⁵⁰

A *Vita s. Ivani eremitae Bohemi* azon adatát, hogy a 9–10. század fordulóján élt Szent Iván Magyarországról származott és vérrokona volt Szent István királynak (*qui fuit consanguineus s Stephani regis Ungarorum*), Király úgy értelmezi, hogy a szent egy „a Kárpát-medencében már korábban [t.i. a 895. évi magyar honfoglalás előtt] megtelepedett valamelyik [magyar] törzsfő családjához kapcsolható” (196–197). Az általánosan elfogadott vélemény azonban az, hogy a szent és a

⁴⁶ *The Chronicle of Theophanes Confessor*, 672.

⁴⁷ *The Chronicle of Theophanes Confessor*, 673.

⁴⁸ Olajos: *A 9. századi avar történelemre vonatkozó görög források*, 96.; Olajos: *A IX. századi avar történelem*, 60–61.

⁴⁹ Vö. Göckenjan, Hansgerd: Felderítők és kémek. Tanulmány a lovasnomád hadviselés stratégiájáról és taktikájáról. In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Magyar Östörténeti Könyvtár 15. Szerk.: Felföldi Szabolcs–Sinkovics Balázs. Budapest, 2001, 57–66.

⁵⁰ Szádeczky-Kardoss Samu: A magyar őstörténet görög és latin forrásainak néhány problémájáról. *Antik Tanulmányok*, 22 (1975) 150–151.

szent király közötti rokoni kapcsolat nem egyéb fikciónál, amelyhez hasonlóra számos példa hozható Szent Istvánnal kapcsolatban.⁵¹

Az *Annales Alamannici* 863. évi bejegyzése nem a magyarság 862. évi kalandozó hadjáratáról szól (177, 180), hanem a dunai-bolgárok megkeresztelkedéséről.⁵²

A *Dado verduni püspökhöz írott level*-et a szerző a magyar honfoglalás előttre datálja azzal a megjegyzéssel, hogy abban sem ezen eseményre, sem a magyar kalandozásokra nem történik utalás (200). Ez a datálás azonban bizonyosan téves, mert a levél írója egyértelműen kimondja, hogy a magyarok támadásaitól súlytott területen él.⁵³ A magyar kalandozások pedig a 910-es évektől érték el a Verdun környéki területeket,⁵⁴ így a levél is a 10. század elején keletkezhetett.⁵⁵ A levél írójáról annyit érdemes megjegyezni, hogy a szövegben szereplő R kezdőbetű alapján aligha gondolhatunk arra, hogy ez Hrabanus Maurus mainzi érseket jelöli (200), hisz a 856-ban elhunyt érsek⁵⁶ bajosan nevezhette volna magát a 880-ban kinevezett verduni püspök *hűséges és legkisebb szolgájának*.⁵⁷ Az a feltéte-

⁵¹ Gombos: *Szent István*, 290. vö. Sáringer János: Portugáliai Henrik magyar eredetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*, 106 (1998) 55–78.; Gombos: *Szent István*, 288–293. Király Gombos ezen munkájának – amelyre a *Szent István Emlékkönyv* egyik tanulmányában talált hivatkozást – nem akadt a nyomára (197), ami azért is meglepő, mert az a *Szent István Emlékkönyv*ben került publikálásra.

⁵² Wasilewski, Tadeusz: *Bizancjum i słowianie w IX wieku*. Warszawa, 1972, 125–126.; Olajos Teréz: *Annales Alamannici a. 863: „gens Hunorum”*. Etelközi magyarok vagy avarok avagy bolgárok? *Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis*, 113 (2001) 5–10.

⁵³ „Most Isten jogos ítélete miatt a mi nyakunkon erőszakoskodnak, és mindenütt növekszik miattuk a már-már elviselhetetlen félelem, mivel Isten ilyen emberi szörnyekkel büntet bennünket.” (Németh András: *A Dado verduni püspökhöz írt levél*. In: *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*. Szerk.: Róna-Tas András. Magyar Óstörténeti Könyvtár 16. Budapest, 2001, 135. vö. 143–145.)

⁵⁴ Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségtől Szent István államáig*. Budapest, 1980, 240–242, 245–247, 249–251, 253–254.

⁵⁵ Hóman Bálint: *A magyar nép neve a középkori latúnságban*. *Történelmi Szemle*, 6 (1917) 148.; Németh: *A Dado verduni püspökhöz írt levél*, 143–145.

⁵⁶ Kottje, R.: Hrabanus Maurus. In: *Lexikon des Mittelalters*. V. München–Zürich, 1980–, 144.

⁵⁷ Németh: *A Dado verduni püspökhöz írt levél*, 140.

lezés, hogy a levél híradása a magyarság korábbi szkítiabéli, a Maeotis és a Kaspi-tenger vidéki lakhelyéről a franciaországi zsidó vagy zsidózó kereskedőktől származó hiteles adat lenne (200), téves. Ez a szövegrész ugyanis a 4. században élt Szent Jeromos *Ezékéiel-kommentárjából* való átvétel.⁵⁸

A szerző véleménye szerint az *Annales Sangallenses maiores* 892. évi bejegyzése (892. *Arnolfus contra Maravenses pergebat, et Agarenos ubi reclusi erant, dimisit.*) azt állítja, hogy a magyarok megtámadták a morvákat, de azok vereséget mértek rájuk és bekerítették őket (181), amely helyzetükből csak szövetségesük, Arnulf frank uralkodó segítségével tudtak elmenekülni (201). Való igaz, hogy 892-ben Arnulf frank uralkodó a morvák ellen felbérelt egy magyar sereget. A további interpretáció azonban téves. A valóság az, hogy a hír a Nagy Károly által a nomád népeket birodalmától távoltartó – nyilvánvalóan teljesen fiktív – fal megnyitására és a magyarok nyugaton való feltűnésére tesz – forrásához képest – rendkívül rövid utalást.⁵⁹ Így tehát sem a morvák nem kerítették be ekkor a magyarokat, sem Arnulfnak nem kellett őket ebből kimentenie.

Az a nézet, hogy magyar honfoglalást megelőző magyar–bizánci szövetségkötésre, és a 9. század végén a Balkánon lezajlott hadieseményekben való magyar részvételre vonatkozó információinkat több forrás mellett a PVL is „kiegészíti” (119), téves. Az erről megemlékező passzus ugyanis nem önálló történeti hagyományt tartott fenn – mint azt Harmatta tévesen feltételezte⁶⁰ (138) –,

⁵⁸ Krausz: *Nemzeti krónikáink*, 349, 353.; Czeglédy: *A szír Nagy Sándor-legenda*, 9.; Németh: *A Dado verduni püspökből írt levél*, 124, 132. vö. *Patrologiae cursus completus. Series Latina*. XXV. Ed.: Migne, Jacques-Paul. Parisiis, 1841–64, 356 A-B.

⁵⁹ Vö. *Repertorium fontium historiae medii aevi*. II. Primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum a pluribus nationibus emendatum et auctum. Romae, 1967, 332.

⁶⁰ Harmatta János: A Volgától a Dunáig. A honfoglaló magyarság történeti útja. *Magyar Nyelv*, 97 (2001) 11.

hanem egy bizánci forrás, a *Georgius Monachus Continuatus* szövegének szláv fordításából való egyszerű átvétel.⁶¹

A szerző a 894–896. évi bolgár–bizánci háború hadieseményeivel kapcsolatban idézi Jóannés Zónarast: „Symeon [bolgár fejedelem 864-927] a rómaiak ellen háborút indított, a római sereg vereséget szenvedett, a rómaiak közül sokan elesetek, a fővezér maga is, sokan pedig fogságba estek. Ezeknek Symeon orrukát levágatta, majd elbocsátotta, hogy visszatérjenek Bizáncba.”(119) Szerencsésebb lett volna megjegyezni, hogy ezen passzus voltaképpen a *Georgius Monachus Continuatus*-ra megy vissza,⁶² ahol csak a bizánci haderővel együtt fogságba esett kazár származású császári testőrök⁶³ orrának levágására találunk utalást, amely adat a késői auktornál már az egész bizánci hadsereg megcsonkítására módosult.

A Király Péter által idézett források egy jelentős és igen fontos része tehát nem használható fel annak igazolására, hogy a magyarság már a 6–8. században megtelepedett a Kárpát-medencében. Annak eldöntéséhez, hogy a szerző elméletének egyéb pillérei mennyiben tekinthetők maradandóaknak, még további vizsgálatok szükségesek. Abban tehát biztosak lehetünk, hogy a szerző

⁶¹ Moravcsik: *Az Árpád-kori magyar történet*, 58–61.; В. М. Истринь: Хроника Георгия Амартола въ древнемъ славянонорусскомъ переводѣ. I. Петроградъ, 1920 (reprint 1972), 530.; Повесть временныхъ лет. I. Текст и перевод. Подготовка текста Д. С. Лихачева перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова. Москва–Ленинград, 1950, 23. vö. Kristó Gyula–H. Tóth Imre: Az orosz évkönyvek néhány magyar vonatkozásáról. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, 103 (1996) 21.; Font Márta: Árpád-házi királyok és a Rurik dinasztia fejedelmei. In: *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság*. Novi Sad, 1997, 51.; Font Márta: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21. Szeged, 2005, 25.

⁶² Moravcsik: *Az Árpád-kori magyar történet*, 63.

⁶³ Ezeket KIRÁLY – Symeon logothetes szláv fordítására való hivatkozással – úgy említi, mint a „Leó bizánci császárt támogató kazárok”-at (143). Talán szerencsésebb lett volna utalni arra, hogy a kazárok nem csak valamiféle segédcsapatai voltak a bizánci haderőnek, hanem a császár testőrei (*Die Chronik des Symeon Metaphrastes und Logothetes*. Nachdruck der slavischen Übersetzung in der Ausgabe von V. I. Sreznevskij mit einer Einleitung von Robert Zett. München, 1971, 116. vö. Moravcsik: *Az Árpád-kori magyar történet*, 63.).

könyve számos vitát fog még elindítani,⁶⁴ amelyek remélhetően hozzájárulnak majd a magyarság korai történetének pontosabb és árnyaltabb megismeréséhez.

LÁSZLÓ BALOGH

New monograph about the Hungarian „double conquests” of the Carpatian Basin

(Notes on a book of Hungarian early-history)

Several Hungarian experts including historians, linguists, archeologists (for example: Gyula László, Dezső Csallány or János Makkay) supposed that Hungarians moved to the Carpatian Basin first in the 5–7th centuries. But the historical, linguistic and archeological data do not corroborate such an early Hungarian conquest. Péter Király tried to prove that the Hungarians appeared in the Carpatian Basin in the 561/562, and settled down there in the 590 on the basis of the testimony of Latin, Byzantine and Slavic sources. These sources refer to the Avars, Goths and Western-Turks and other nomadic peoples, which Király connected mistakenly to the Hungarians. His interpretation of the sources proving his theory is based on interpolations, anachronisms and erroneous translation, which is enumerated in detail. The sources do not underlie an early Hungarian conquest in the Carpatian Basin in the 5–7th centuries.

⁶⁴ Vö. Király: *A magyarok népvéne*, 117.